

Az iskolán belüli és kívüli nevelés színterei az 1960-as évek Magyarországon – beavatás az úttörőmozgalmi életbe

Kutatásaim az évtized képes magyar pedagógiai szaksajtójának feldolgozására irányulnak, a tudásátadás és nevelés tereit prezentáló vizuális források (fényképek) antropológiai jelentéseinek feltárásával.

A forrásbázist hat periodika (Család és Iskola, Gyermekünk, Köznevelés, Óvodai Nevelés, A Tanító, A Tanító Munkája) 1960 és 1970 között megjelent teljes fotóanyaga adja, 5371 képpel.

A hagyományosan oktatási-intézményi környezetekre fókuszáló kutatások körét kibővítettem az iskola világán kívülre és az intézményen belüli és kívüli világok közötti átmeneti terekre – jelen tanulmány ennek az elemző munkának egy kis szeletét mutatja be, a mozgalmi életbe való beavatás képességét.

Színterek

Az intézményen kívüli nevelés területeit áttekintő munkák (Nahalka, 2003; Trencsényi, 2006a) a nevelő funkciót és az iskola világán való túllépést, a másfajta kapcsolatokban és tevékenységekben rejlő lehetőségeket hangsúlyozzák. A Trencsényi László által felvázolt színterek közül (és azt kiegészítve), a képanyag alapján, a következő művelődési-közöségi tereket vizsgáltam készülő disszertációmban:

- Mozgalmi élet (kisdobos, úttörő, KISZ), ünnepek: 263 kép.
- Kirándulás, tanulmányi séta, táborozás: 209 kép.
- Bábozás, dramatizálás, színház, színjátszás: 105 kép.
- Zenére, táncra nevelés: 90 kép.
- Népművészet, hagyományok: 61 kép.
- Kiállítás, múzeum: 51 kép.
- Képzőművészeti nevelés: 42 kép.
- Sport: 81 kép.

A mozgalmi élet és a kirándulás, táborozás nagy részben ugyanarra a képanyagra reflektál, az utolsó öt kategóriával kapcsolatban ugyanez a helyzet: a képek témáinak hasonlósága és az átfedések nagy száma miatt a művészeti nevelés tágabb kontextusába soroltam ezeket a tevékenységeket. Feltűnhet, hogy a művelődési ház nem bukkan fel a forrásbázisban, ennek egyik oka az lehet, hogy ezt az intézményt főleg a felnőttek látogathatták, ezért nem kapott helyet a pedagógiai szaksajtóban, csak öt képi utalást talál-

tam a művelődési házak működésére. Bizonyára több kultúrcsoportról is megjelent kép, amely művészeti vagy honismereti tevékenységüket illusztrálja, és működésük szintere egy művelődési otthon, de ezeket külön nem tüntették fel a szerkesztők. Az iskolán kívüli nevelés képanyaga 782 fotóból áll, a különböző szinterek számos kapcsolódási ponttal rendelkeznek: a táborozás és a mozgalmi élet, a honismeret és a kirándulások, a művészeti nevelés és a hagyományhoz kötődés, valamint a színjátszás kapcsolatai is hasonló érdeklődésen alapulnak.

A családi környezetben történő tudásátadásra a képek elenyésző száma, illetve a beazonosítás nehézségei miatt nem térnek ki. A család egységéhez általában a belenevelődés jelenetei köthetők, ám ezek eltűnőben vannak, gyakran már csak a hagyományhoz való különböző szintű intézményi kötődésben kapnak szerepet, vagy a művészeti nevelés területén, ami jelzi a tényt, hogy ezek a szokásrendszerek átalakulnak, megszűnnek. Egy-egy adott képről ritkán lehet biztosan tudni, hogy ott szülő és gyermek együttese szerepel (még ha ezt sejtjük is), a gyermek és az ifjú intézményi jellege nagyságrendekkel fontosabb a képanyagban – ez alól a *Család és Iskola* szerkesztési gyakorlata jelent csak kivételt.

Az 1960-as évek külföldi tendenciáihoz (a nyugati 'community education' fogalmához és a hruscsovi „Vigyük közelebb az iskolát az élethez!” jelszavához) hasonlóan Magyarországon is rokon gondolatok merültek fel az iskola társadalmasításával kapcsolatban. A szocialista nevelés eszményképe és az 1961-es, oktatásról szóló törvény erősítette az oktatás-nevelés területeinek kiterjesztését, mely folyamat az 1970-es évekre több reformkísérlet táptalajául is szolgált. Az már más kérdés, hogy ez mennyiben valósult meg, hiszen az újságokban közzétett fényképek általában egy eszményképet vázoltak fel, még ha olykor rögzítették is realitás és ideál eltéréseit. Az 1965-ös megtorpanás, majd az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetése 1968-ban újabb fordulatot jelzett, a gyakorlatias irány felülkerekedését és az oktatás társadalmasításának háttérbe szorulását. A legnagyobb szerepet az úttörőszervezetek töltötték be az iskolán kívüli nevelésben, ezt jelzi a képek száma.

A Kádár-korszak nevelésügye, azon belül különösen a mozgalompedagógia kényes területnek számít, feldolgozása még folyamatban van (*Trencsényi, 2002*) – vizsgálatom éppen ezért nem normatív, értékelő kísérlete a tárgyalt kérdéseknek, és nem is közvetlenül a pedagógiai világról szól. A vizuális reprezentációk által kibontható jelentéseket, a térhasználat és -szerveződés jellegzetességeit tárom fel, ezenközben gyakran ellentmondásos értelmezések is érvényessé válnak: az úttörőmozgalom szintén magában hordozta ezt az ambivalenciát. Habár iskolán kívüli nevelésről van szó, az ide sorolható tevékenységek jelentős részét az iskola szervezte, intézményi keretek között – általában tanórán kívül – valósultak meg. Jó példa erre az úttörőmozgalom felépítése, melynek viszonya a pedagógusok és az iskola világával, valamint a KISZ irányító szerepével kapcsolatban mindvégig problematikus volt (*Trencsényi, 2006*). Az autonóm gyermekmozgalom az 1960-as évek konszolidációjában intézményesült, az őrök osztályon belül szerveződtek, egy-egy osztály alkotta a rajt, az iskola pedig az úttörőcsapatot.

Mozgalmi élet

Nem céлом a mozgalom történetének leírása, a történeti dokumentumok csak a képek háttérének felvázolásához, a különböző értelmezési kísérletekhez nyújtanak segítséget. A pártállami struktúrákhoz kötött, egyetlen gyermekszervezet és ifjúsági mozgalom monolit társadalomképet tükrözött (*Trencsényi, 2002*), de ez egyáltalán nem jelentett változatlan működési kereteket és társadalmi-oktatási szerepkört. Történetének különböző állomásaiban más és más funkciókat töltött be az úttörőszervezet, illetve a KISZ, eltérő

módon pozicionálta magát, és képzelte el lehetséges feladatait. A tárgyalt korszakra az 1957-es év nyomja rá a bélyegét: az úttörőmozgalom újjászervezése és a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség megalakulása¹ (*Gergely, 2008*). Az úttörőmozgalom a leghangsúlyosabb a képi történetekben, 1946-os megalakulása még civil kezdeményezés, ezt követően az államosított oktatáspolitikát szolgálta ki az '50-es években, majd a rövid ön- és újjászerveződést követően, a hatvanas évekre a konszolidáció legitimációs reklámjává vált (*Trencsényi, 2006b, 226. o.*).

A kisdobos-, úttörő-, és KISZ-szervezetek elkülönítése nem mindig megvalósítható a vizuális anyagban, 195 fénykép esetében viszont lehetséges. A szervezetek közti kapcsolatot koncentrikus körök formájában lehet elképzelni: a kisdobos mozgalom része volt az Úttörőszövetségnek, a KISZ első országos értekezlete 1957 októberében pedig a KISZ szervezetileg önálló részének mondta ki a Magyar Úttörők Szövetségét (*György, Györgyné, Halminé, Horváth, Kovácsné Bolyós, Miklós, Nádházi és Szabó, 1986, 38. o.*). A képek többsége (160 darab) úttörőket ábrázol, 22 KISZ-est, 13 pedig kisdobost. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy néha tanórák keretében is úttörőnyakkendőben vannak a gyerekek (47 esetben), ezeket nem számítottam bele a mozgalmi életbe, hiszen sem a megjelenített tér, sem a tevékenységforma nem indokolta ezt. A fotók megoszlása egyenlőtlen a periodikák között, a legtöbb fénykép a *Család és Iskolában* található (106 kép), köszönhetően a lap minden más pedagógiai folyóiratot felülmúló képtermelésének, azt követi *A Tanító Munkája* (65 kép) és a *Köznevelés* (60 kép). *A Tanítóban* 20 mozgalmi kép van, az *Óvodai Nevelésben* hét, a *Gyermekünkben* pedig öt. Az általános és középiskolákban jelen lévő mozgalom csak ünnepek, vagy látogatások idejére lépett át a kisgyermekkor, az óvoda világába, elsősorban az érzelmi ráhangolás, a szervezetbe való belépés előkészítése céljából.

Több szempontból is elemezhetőek a mozgalmi élettel kapcsolatos képek, az egyik a felnőtt jelenlét vagy annak hiánya a fotókon. A korpusz többségében, 159 esetben a gyermekeket felnőtt nélkül ábrázolják, idősebb (de még iskolás) segítőikkel, ifivezőtőikkel, vagy kortárs csoportként – ez a tény megerősíti az úttörők gyermekmozgalmi autonómia-képét, a felnőttek világtól való elkülönülését és önszerveződését. Csak 42 olyan példát találtam, ahol felnőtt irányítás figyelhető meg, általában pedagógus képében – a valóságban a tanári irányítás és irányítottság sokkal erőteljesebb lehetett. A másik elemzési szempontot az ábrázolt tevékenységek jelentik, melyek közül kiemelkedik a kirándulás és táborozás (87 kép), valamint az avatás és más ünnepeken való részvétel, azokra való felkészülés (45 kép). A szakkörök és úttörőházak változatos cselekvési formái (26 képi példa) mellett az Úttörővasút számít még fontos hivatkozási pontnak (21 esetben) és a hétköznapi élet megszervezése, az önkormányzatiság fórumai (26 kép). A harmadik, s egyben utolsó interpretációs kategória a szimbólumok és rítusok szerepe, a szokások és ünnepek jelentéshálózata, ami nagyon fontos szerepet töltött be az érzelmi azonosulás és a csoportkohézió szempontjából. A téma szempontjából nem vettem figyelembe a legfontosabb képi forrást, az *Úttörővezető* folyóiratot, mivel nem a Művelődésügyi Minisztérium tartotta fenn, mint a többi lapot, hanem a Gyermekbarátok Országos Egyesülete, így a Magyar Úttörők Szövetségének lapjaként működött. Darvai Tibor (2011) e lap képi anyaga alapján már közölt egy tanulmányt az úttörő-rítusok szerepéről és jellemzőiről, én a kvalitatív elemzést is figyelembe véve elsősorban a konkrét fotók révén feltárható jelentéseket tartom fontosnak.

Az avatás

A mozgalom számára nagyon fontosak voltak az olyan szimbólumok, rítusok és eszményképek, melyek emocionálisan mozgósító erővel bírtak a gyerekek és fiatalok számára, kézzel foghatóvá tették az elvont eszméket és képesek voltak betölteni az erkölcsi-közösségi nevelés változatos funkcióit (Király, 1975, 111–113. o.). Antropológiai megközelítésben az avatási ünnepség olyan rituálé, ami az átmenetet jelképezi a gyermek és az iskolás státusza között, a befogadás gesztusát jelenti egy nagyobb közösségbe, ami egyaránt jelenti az iskolát és a kisdobos közösséget (a kettő, ritka kivételtől eltekintve, gyakorlatilag lefedte egymást) – az ünnepség általában elsős korban, tanév végén, tavasszal történt. A hasonló ünnepek nagyon fontos szerepet töltenek be a közösség és az iskola életében, hiszen megakasztják a hétköznapi menetét, jelképes értelmű gyakorlataikkal sajátos jelentésmezőt hoznak létre és legitimálják a csoportidentitást, az együvé tartozás érzését (Wulf, 2004). Az avatásra fel kell készíteni érzelmileg a gyermekeket² – mint arra több korabeli, teljes névvel nem ellátott cikk is figyelmeztet (például: K. A., 1963; B. Gy.-né és S. M., 1964) –, főleg az új identitással járó felelősséget és köteleességtudatot hangsúlyozva.

Az eseményt megelőző időszakban fontos szerepe van a kisdobosokat támogató úttörőrajoknak, a családnak és a pedagógusoknak, hogy a megfelelő élményt kaphassák az avatandók (Király, 1975, 67. o.).

Az eszménnyel való azonosulást szolgálja a kisdobos 6 pont fogadalomtétele, a jövőre tett ígérettel (Méltóvá válni az úttörők vörös nyakkendőjére), a kék nyakkendő, az alakiformai jellemzők (sorba rendeződés), mely a katonaságot és a cserkészet idézik meg, valamint az idősebb avató személye (szülő, rokon, jelen esetben szovjet katona). Az időpont is a különlegességet sugallja – általában a májusi gyermeknaphoz kötik az avatást –, a hasonló képek publikálási időpontjai pedig a március és április hónapok. A rendszer szempontjából fontos, ideológiailag átszőtt ünnepek (március 15., március 21. és április 4. – az 1960-as évek második felétől a KISZ által szervezett Forradalmi

1. kép

Készítő: Fényes Tamás, MTI

Cím: Kisdobosavatás

Megjelenés helye, ideje: *A Tanító Munkája*, 1964/3. sz., borító I.

Képleírás: Az újság címlapján lévő kép a kisdobosok felavatásáról szól – a hasonló képek gyakran emelik ki a nyakkendőkötés szimbolikus gesztusát, amit itt egy szovjet katona végez el. Az avató mindig idősebb (úttörő vagy pedagógus), jelen esetben az esemény ünnepélyes jellegét még jobban kifejezi a felavató személye. Az egy sorban álló, lépcsőn várakozó fehér blúzós, masnis lányok boldogan és érdeklődve készülnek az avatásra. A lehajolás és a beemelés egy új közösségbe szó szerinti és átvitt értelmet is kap a kép kontextusában.

Ifjúsági Napok) közelsége az avatás tényét emeli meg, a gyermekeket összeköti a múlt örökségével, és nem mellesleg a tavaszi újjászületési ünnepekre is kapcsolatot teremt (ez utóbbit kimondatlanul).

A kisdobos-avatást ábrázoló legfontosabb képi szimbólumnak a kék nyakkendő látszik, a békevágy kifejezőjeként (Surányi, 1958), valamint a nyakkendő felkötése, a közösségbe való felvétel jeleként. Ugyanilyen hangsúlyos a kisdobos-embléma, az 1848-ra való utalás, a dob, trombita és a katonák buzdítása, a forradalmi romantika elemének becsempészése a gyermekmozgalomba (lásd Asztalos István [1957] rövid írását a Damjanich seregét harcba vezető, majd az életét feláldozó kisdobosról). Mindezeket az információkat az avatásra várók is tudták, felkészítésük fontos részét képezte az elődök ismerete, a kiválasztott múlthoz és hagyományhoz csatlakozás. Az ünnepélyes boldogság és várakozás a felavatásra váró kislányok arcán ennek is köszönhető a képen – habár feljebb már mással vannak elfoglalva a jelöltek –, az ünnepélyességet csak növeli, hogy szovjet katoná végzi el a nyakkendő-kötés szertartását, ami visszautal a katonai szempontokra is (alakiság, 1848-as és forradalmi emlékek). A háttér teljesen elhanyagolható az avatás fényképein – a lényeg a közösségbe való beavatás szimbolikus gesztusának ábrázolása és ebből a szempontból lényegtelen a tér, melyben ez végbemegy. Még ha tudjuk is, hogy a helyszín kiválasztása fontos szempont volt, ez csak az úttörő-ünnepek vizuális ábrázolásánál válik központi elemmé.

Az Úttörőszövetség feladatának tekintette a 6–10 év közötti korosztály szervezését, a kisdobos-mozgalmat egy nagyobb egység részének tekintik (Király, 1975, 64. o.; Miklós, 2004, 231. o.). 1947-ig egyébként a különböző korú gyerekek együtt tevékenykedtek, ezt követően a 6–9 évesek pajtácsoládokba, a 10–14 évesek úttörőrajokba és őrsköbe tömörültek (Záhonyi, 1976, 12. o.). A szervezeti kereteket (őr, raj, csapat) később a kisdobosok is átvették, a kisebb helyeken az egész alsó tagozat alkotta a rajközösséget, az önálló kisdobos csapatokat általában helyben lévő úttörőcsapat hiányában engedélyezték (Király, 1975, 65. o.). Az úttörőmozgalom a vizuális anyagban háttérbe szorítja mind a kisdobosokat, mind a KISZ-t, az előbbi amúgy is átmeneti állapotnak tekintve, pedig fontos időszaka volt a gyermekek életének, amit az is jelez, hogy *A Tanító Munkája* és *A Tanító* külön rovatot indított a kisdobos-vezetőknek – az *Úttörővezető* külön periodikaként jelent meg a másik oldalon.

2. kép

Készítő: Fehérváry Ferenc, MTI

Cím: N/A

Megjelenés helye, ideje: *A Tanító*, 1970/5. sz., 8. o.

Képleírás: Ugyanez a fénykép megjelent már 3 évvel korábban (*Család és Iskola*, 1967/4, 17), a szerző megjelölése nélkül, *Úttörőavatás* címmel. Fehérváry (és az előző fotós, Fényes Tamás is, lásd: Markovics, 2006, 83., 89. o.) az MTI elismert fotóriporterei voltak, munkájukat több lap is felhasználta, hol megrendelésre dolgoztak, hol korábbi munkáikból válogattak a pedagógiai lapok szerkesztői. Az előző képpel ellentétben nem zárt térben, hanem szabadban avatják az úttörőket, valószínűleg idősebb, patronáló úttörőtársaik és nem fiatal felnőtt, az iskolán kívül álló katoná. A második avató fiú fehér ingén valószínűleg a Magyar Népköztársaság Úttörője háromszögletű felvarrója látható.

Az idősebb és fiatalabb nemzedékek közti kapcsolat (úttörő – kisdobos, idősebb úttörő – avatásra váró úttörő, KISZ-es – úttörő) elméletben a támogatás és patronálás formájában nyilvánult meg, a fenti kép esetében pedig az avatás megrendezésében. Itt nem katonára köti fel a nyakkendőt – holott egy 1967-es beszámoló szerint régi szokás a néphadsereg tisztjeinek részvétele az ünnepségen (Dobicz, 1967) –, hanem valószínűleg az avatandó iskolatársa, egy idősebb úttörő. A protestáns kollégiumok és az angolszász iskolaszervezés hagyománya is tartalmazta az idősebb diákok részvételét a tanítás-tanulás folyamataiban, a közösségépítésben – hasonló gondolat köszönhet vissza a felelősségteljes és komoly úttörőavatás lebonyolításában. Pedagógiai szempontból ez megkönnyíthette a következő fokozatba lépést, melyet szintén megelőz egy felkészülési időszak³, ezt próbák teljesítésével, csillagok megszerzésével és az úttörőélet megismerésével teljesíti a leendő úttörő. A próba-rendszer (a katonai-alaki formaságokkal együtt) a cserkészettől vette át a mozgalom, a kisdobos életében ez papír-, képeslap-gyűjtést, hely- és környezetismeret elsajátítását jelentette (Somogyi, 1963). Egy mélyebb szinten a honismeret és a hagyományok fontossága szintén a (regős)cserkészetből eredeztethető (Trencsényi, 2010; a cserkészlet beolvasztásáról az úttörőmozgalomba lásd: Miklós, 2007; Trencsényi, 2006c), kiegészítve a kötelező ideológiai-munkásmozgalmi akciókkal, a szűkebb környezet átpolitizálásával – a pajtasok és az „ősz hajú kommunista harcosok” közös fénykép-felvétele (Domonkos, 1970) jó példa ez utóbbira.

A szabadban történő avatáson egyszerre több gyereknek is feltűzik a vörös nyakkendőt, az avatók és az avatottak két sort alkotnak, két részre osztják a fotót és a mozgalom jelképes világát. A nyakkendő többszöri jelentésmódosuláson ment át a mozgalom történetében, tanulságos áttekinteni ennek történetét az 1960-as évektől. 1946 és 1948 között az eredeti úttörőnyakkendő fehér volt, piros összefogó gyűrűvel és piros csíkkal a szélén (Sellyei, 1976, 8. o.) – a fehér a tisztaságot, a piros a forradalmiságot jelentette. A kendő három sarka a nevelők (csapatvezetők), ifi- és őrvezetők valamint a gyermekek egységét, mélyebb értelemben munkásság, parasztság és értelmiség szolidaritását fejezte ki (Trencsényi-Waldapfel Imre 1948-as írását idézi: Trencsényi, 2006, 5–10. o.). 1948-ban először kékre változott az úttörőnyakkendő, az 1949-es Világifjúsági Találkozótól kezdve pedig a csapatok legjobb úttörői, később már mindenki, vörös nyakkendőt hordott. Az első vörös nyakkendőket 1949. augusztus 21-én adták át Magyarországon, a DISZ 1951-ben hozott határozatot a vörös nyakkendő és az új rangjelzések viseléséről (György és mtsai, 1986, 21., 25. o.). Az 1954-es Úttörőcsapatok Működési szabályzata a kendő három sarkának más értelmezést adott: a kommunista harcosok, a DISZ-fiatalk

---

A protestáns kollégiumok és az angolszász iskolaszervezés hagyománya is tartalmazta az idősebb diákok részvételét a tanítás-tanulás folyamataiban, a közösségépítésben – hasonló gondolat köszönhet vissza a felelősségteljes és komoly úttörő-avatás lebonyolításában. Pedagógiai szempontból ez megkönnyíthette a következő fokozatba lépést, melyet szintén megelőz egy felkészülési időszak³, ezt próbák teljesítésével, csillagok megszerzésével és az úttörőélet megismerésével teljesíti a leendő úttörő. A próba-rendszer (a katonai-alaki formaságokkal együtt) a cserkészettől vette át a mozgalom, a kisdobos életében ez papír-, képeslap-gyűjtést, hely- és környezetismeret elsajátítását jelentette (Somogyi, 1963).

---

3. kép

Készítő: Székely Tamás

Cím: Képek a fővárosi úttörők életéből

Megjelenés helye, ideje: Köznevelés, 1970/21. sz., borító II.

Képleírás: A felnőtt-világtól elkülönült gyermekszervezet eszményéről szól a fotó, ahol az idősebbek támogatják a fiatalabbakat, mögöttük álltak és segítettek, ha kellett. A vörös nyakkendő mellett az elől álló fiú kezében lévő őrsi zászló a legfontosabb jelkép: a zászló mérete és háromszögletű vége zárja ki a csapat- vagy rajzászlók lehetőségét (valamennyi zászlótípus fontos kelléke egyébként a Cserkészszövetségnek is). Az idősebb és fiatalabb generációt képviselő fiú egyaránt boldogan néz előre a jövőbe és a nézőre.

gesztusát és előrevetíti az önkormányzatiság, valamint a demokratizmus érvényesülését a mozgalomban. Jelen esetben valószínűsíthetjük, hogy az elől álló, fiatalabb fiú kisdobos, a mögötte álló idősebb pedig már úttörő – kapcsolatuk a kisdobos-létből az úttörőbe való átmenetet segíti.

A nyakkendő és a zászló szimbóluma összefügg egymással: a vörös nyakkendő a nemzetközi munkásmozgalom zászlójának darabja, vörös színe a forradalmi küzdelemben való részvételi készségről szól (Király, 1975, 116. o.). A szolidaritás nemcsak a generációk között érvényesül, hanem az internacionalizmus gondolatrendszere szerint valamennyi progresszív erőt összefogja a világon. A vörös nyakkendők összevarrása egy zászlóvá, majd az avatáson a zászló ollóval való szétvagdosása és odaadása az avatandóknak (Dobicz, 1967) a részesülést jelenti a mozgalmi hagyományból, bár nem

és az úttörők szövetségét jelenti, a nyakkendő pedig a forradalmi vörös zászló egy része (Miklós, 2004, 269. o.). Az újjászervezés utáni 1958-as szabályzat már három nemzedékről beszél, kommunisták (felnőttek), kiszisták (ifjak) és úttörők (gyermekek) egybeolvadásáról a nyakkendő három sarkában (Surányi, 1958), szemléletes példáját adva a hegeli megszüntetve megőrzés dialektikájának, a szintézisnek. Az áttekintés megmutatja a forma esztétikájának és ideológiától függő viszonyának a jelentőségét, a részleteknek tulajdonított fontosságot. Ezzel ellentétben állt ugyanakkor a nyakkendő hétköznapi, szükségtelen viselete vagy kötelező felvétele, ami sok vitát váltott ki a korban (Király, 1975, 116–117. o.).

Az egymást követő nemzedékek jelképes és valóságos kapcsolata egyaránt kifejeződik tehát a képen, melyet legjobban a következő fotó fejez ki, ahol felbukkan a másik fontos jelkép: a zászló.

A mozgalom elvileg önkéntes alapon működött (Nagy, 1964, 28. o.), a majdnem 100 százalékos szervezettség azonban ellentmondott ennek az elképzelésnek: a szocializmusban oly gyakori diszkrépancia ideológia és gyakorlat között itt is jelentkezett. Az önszerveződő gyermekszervezet eszményét illusztrálja a fénykép, az egymást segítő és támogató csoportok képzetét, ahol az „idősebb testvér” patronálja a fiatalabbat – ennek az elvnek érvényesülnie kellett úttörő – kisdobos, fiatal úttörő – idősebb úttörő és kises – úttörő viszonylatában is (Kőhidi, 1968). Jelképes értelmű a felnőtt hiánya, kifejezi az önálló gyermekvilág és –mozgalom létjogosultságát, az elkülönülés

lehet tudni, hogy ez a munkaigényes eljárás mennyire honosodott meg. A zászló az „egyik legérzékenyebb és leghatásosabb szimbólum” a korabeli mozgalmopedagógia szerint is (Király, 1975, 116. o.), ezt csak megerősítették az októberi forradalom 50. évfordulójának ünnepei, „A vörös zászló hőseinek útján” mozgalom és „A lenini zászló alatt” akció (Kocsis, 1967). A zászló komplex jelentérendszerében így összefonódik a mozgalmi múlta utalás, a saját, helyi közösséggel való identifikáció (hiszen az őrsi zászlót az alapszervek tervezték), a forradalmi konnotáció, a katonai jellemzőkre való utalás és az Úttörőszövetség egészének, egységének kifejeződése.⁴ Zászló és nyakkendő kapcsolata pedig egyén és közösség szintézisét, a részvétel szimbolikáját nyújtja – ez a gesztus távoli rokonságot mutat az Úrvacsora és a szentségek felvételének rítusaival.

Egy további jelkép is felfedezhető a fotón, ez pedig az első gyerek övcsatja, mely csak részben látható – ezen az „Előre” köszöntés és a vörös csillag társaságában a nemzeti trikolor látható, benne a háromágú tábortűzzel. Az övcsat nemzet és nemzetköziség dualizmusát, a forradalmi harc vállalásának szándékát és a mozgalmi élet egyik fő jellemzőjét, a táborozást villantja fel. Valamennyi eddig bemutatott mozgalmi jelkép (nyakkendő, zászló, övcsat) összetett jelentéssel bír, mely gyakran korszakonként is változott, alkalmazkodva a politikai-ideológiai igényekhez. A jelképeknek különösen fontos szerep jutott a beavatási ünnepekben és egyéb rituálékban.

Összegzés

Az oktatáspolitikai és a pedagógiai számára fontos feladatnak számított a szocialista korszakban az iskolán kívüli tevékenység és a szabadidő megszervezése. A részben intézményekhez kötött, illetve a szervezeti kereteket kihasználó helyi és országos kezdeményezések az 1970-es, 1980-as években, a Trencsényi László (2013) által a gyermekkultúra eredeti felhalmozásának időszakaként aposztrofált időszakban éltek virágkorukat, de kezdeteiket a hatvanas évtizedben kell keresni. Az alternatív, civil mozgalmak csíráit is felfedezhetjük, melyek ugyanakkor mindig beágyazódtak a mozgalmi, közművelődési infrastrukturális keretekbe – erről a kérdéstről egy későbbi tanulmányban számolok be.

A teljes személyiség formálása az 1961-es oktatási törvényben megfogalmazott, mindenoldalúan művelt szocialista állampolgár kiművelésének eszményéhez vezetett, melyet ideológiai-világnézeti neveléssel kapcsoltak össze. Az iskola világából az út a munka világába vezet, az átmenetet gyakran kísérik identitáskrizisek, feszültségek (Brunner, 2002) – ezt könnyítette meg a gondoskodó állam, a munkára nevelés minden iskolafokozatot átható koncepciójával. Az oktatási-nevelési terek kiterjesztése tehát több szinten is érvényesült, számtalan térszervezési és gyakorlati következménnyel együtt.

Irodalomjegyzék

Asztalos István (1957): A kisdobos. *Napsugár*, március, 5–6.

B. Gy-né és S. M. (1964): Fényképalbum négy esztendő történetéből. *Család és Iskola*, 6. sz. 4–5.

Brunner E. J. (2002): Átmenet az iskola világából a munka világába. In: Bábosik István és Kárpáti Andrea (szerk.): *Összehasonlító pedagógia: a nevelés és oktatás nemzetközi perspektívái*. BIP, Budapest. 133–141.

Darvai Tibor (2011): Rítusok az Úttörővezetőben. 1953–83. In: Kozma Tamás és Perjés István (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban. 2010. Törekvések és lehetőségek a 21. század elején*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 305–317.

Dobicz János (1967): Úttörőavatás, 1967. *Család és Iskola*, 4. sz. 17.

Domonkos János (1970): Vendégségben az úttörők-nél. *A Tanító*, 2. sz. 27.

Gergely Ferenc (2008): *KISZ. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története. 1957–1989*. Holnap, Budapest.

György Péter, Györgyné Juhász Katalin, Halmi Lászlóné, Horváth Lajos, Kovácsné Bolyós Ildikó, Miklós Tamás, Nádházi Lajos és Szabó Eszter (1986, szerk.): *A magyar úttörőmozgalom történetének időrendi jegyzéke. 1945–1985*. Balatoni Úttörőváros, Zánka.

K. A. (1963): Kisdobosok. *Család és Iskola*, 11. sz. 16–17.

Király Gyula (1975): *Az úttörőmozgalom pedagógiája*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kocsis Éva (1967): Vörös zászló alatt táborozunk. *Úttörővezető*, 6. sz. 16–17.

Köhidi László (1968): *Segítenek az idősebb testvérek. Úttörővezető*, 11. sz. 12.

P. Miklós Tamás (2004): *Gyermek- és serdülőkorai szervezetek. I. A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek, mozgalmak történetének válogatott dokumentumai I.* Gyermek- és Ifjúságtörténeti Múzeum – Zánkai Gyermek és Ifjúsági Centrum Kht., Zánka.

Nagy Gyuláné (1964): Az elsődleges kisdobosközöségekről. *Úttörővezető*, 4. sz. 28–29.

Nahalka István (2003): *Túl a falakon. Az iskolán kívüli nevelés módszerei*. Gondolat – ELTE BTK Neveléstudományi Intézet, Budapest.

Sellyei Anna (1976, szerk.): *Úttörőtűkör. Az úttörőmozgalom 30 éves története képekben*. Móra, Budapest.

Surányi László (1958, szerk.): *A Magyar Úttörők Szövetsége alapszabálya*. Athenaeum, Budapest.

Trencsényi László (2002): Vagyakozás kritikai szocializmuskritikára. *Iskolakultúra*, 12. 11. sz. 87–97.

Trencsényi László (2006, szerk.): *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése. Iskolán kívüli nevelés*. ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, Budapest. 24–26. 2013. 09. 12-i megtekintés, <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Pedagogia/84N%E1dasi/Nyomat%E1sra/pdf/Iskol%E1n%20k%EDv%FCli%20nevel%E9s.pdf>

Trencsényi László (2006b): *Utak és törések. Adalékok a magyar úttörőmozgalom történetéhez*. Új Helikon Bt., Budapest.

Trencsényi László (2006c, szerk.): *A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és az Úttörőmozgalom egyesülése 1948-ban*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.

Trencsényi László (2010): A regöcskerkészet tradíciói az úttörőmozgalomban. *Új Ifjúsági Szemle*, 1. sz. 99–100.

Trencsényi László (2013): A gyermekkultúra eredeti felhalmozása a hetvenes-nyolcvanas években (visszaemlékezés). In: Bús Imre (szerk.): *Tanulmányok a gyermekkultúráról*. PTE IGYK, Gyermekkultúra Kutatócsoport, Szekszárd. 69–81.

Wulf, Ch. (2004): Einleitung: Bildung in schulischen, religiösen und jugendkulturellen Ritualen. In: uő és mtsai (szerk.): *Bildung im Ritual. Schule, Familie, Jugend, Medien*. Springer DE, Wiesbaden. 7–23.

Záhonyi Ede (1976): Szövetségünk történetéből. In: Gaál Ferenc (szerk.): *Úttörőkronika. A magyar úttörőmozgalom harminc éve*. Móra, Budapest. 9–26.

Jegyzetek

¹ Természetesen mind a gyermekmozgalomnak, mind az ifjúsági mozgalomnak megvan a történeti előképe, 1919 és 1946 évszámaival kijelölhetően.

² Talán ez az egyik oka az ünnepség tavaszi időpontjának.

³ Az úttörőavatásra való érzelmi-intellektuális ráhangolódás itt is fontos, lásd az *Úttörővezető* 1960-as cikkét, idézi: *Trencsényi*, 2006, 76–77. o.

⁴ A zászló univerzális szimbólum-jellegét sokoldalú felhasználása is megerősíti: a zászlófelvonás a tisztavatásnál, a zászlóra tett eskü, az egyházi ünnepségek kellékeként, a gyász jeleként a zászló félárbocra engedése, a harcban betöltött buzdító-mozgósító szerepe, vagy a csatában megszerzett zászlók mint az ellenség felett aratott diadal jelei.